Memòries de la retirada

Juliette Navarro-Maciotta
École Normale Supérieure de Lyon

Jacques Billaud
École Normale Supérieure de Lyon

Rebut: 18 de març de 2021

Acceptat: 25 de març de 2021

Aquest semestre, hem estudiat la història de la Retirada, a través de l'obra de Josep Bartolí, dibuixant català exiliat als camp de concentració de la Catalunya Nord l'any 1939. Aquest projecte ens ha permès descobrir una vessant de la història catalana força desconeguda a França. Ens hem centrat en aspectes precisos d'aquest període: les representacions artístiques (dibuixos, poemes), les iniciatives humanitàries i els testimonis de diverses generacions (a través del programa *Trinxeres* de TV3 o de la trobada virtual amb Jordi Bartolí, el nebot de Josep Bartolí).

Ens ha marcat la pel·lícula *Josep* del realitzador Aurel, estrenada el 2020 a França. Aquesta pel·lícula narra la vida de Josep Bartolí a partir de l'hivern del 1939. El film recull diversos dibuixos de Josep Bartolí, i dona vida a la brutalitat de l'exili i la inhumanitat de les condicions de vida als camps de concentració de la Catalunya Nord. En contrapartida, hem descobert la humanitat de la població nord-catalana, que va desenvolupar formes de resistència, com la de la Maternitat d'Elna, creada per la resistent suïssa Elisabeth Eidenbenz. La maternitat va acollir dones i nens exiliats, i va permetre que les mares donessin a llum en condicions dignes: va salvar uns 600 nadons. Entre aquests nadons, no hi havia només fills de republicans, sinó també d'altres persones dissidents del règim francès (resistents, jueus exiliats, etc.). La maternitat s'ha convertit en un memorial d'aquest episodi històric, un vestigi més de les cicatrius que ha deixat la Retirada a la Catalunya Nord.

Aquest estiu, vam anar a parar a Cervera de la Marenda, on hi ha un monument dedicat a les víctimes de l'exili, just abans de la frontera: recordem les fotografies i, sobretot, algunes xifres (d'arribades, de morts, etc.). No se'ns acut cap fotografia, però, que mostri la realitat dels camps de concentració, com si l'Estat francès hagués volgut esborrar un altre capítol vergonyós de la seva història.

Les xifres no permeten copsar la dimensió de la brutalitat de l'exili. No ens podem imaginar com es devien sentir els milers de persones que van creuar la frontera l'any 1939. Aquest semestre hem intentat sovint ficar-nos a la seva pell, mirant d'imaginar com devia ser l'exili a l'hivern, amb el mar d'una banda i els Pirineus de l'altra. El Mediterrani i els Pirineus de la frontera catalanofrancesa, tan bonics al juliol o a l'agost. I no podem. Creiem que no es pot. Però ens sembla imprescindible intentar-ho, si més no, per, com a mínim, veure aquest espai que ens agrada d'una manera més intensa, més autèntica, i no només des d'un punt de vista "turístic", superficial; per tornar a omplir-lo de tota la seva història, de tota la seva profunditat històrica i emotiva, i abans que res de les tragèdies que hi van succeir.

Si el record d'aquest episodi històric és encara molt present a les regions a prop de la frontera, com a Tolosa, per exemple, en realitat no se'n parla gaire a França. Resulta molt vergonyós per al país dels drets humans com es van acollir els exiliats. La majoria dels francesos no tenen

consciència de l'existència de camps de concentració dins del territori propi, camps que no van acollir només republicans espanyols, sinó també tots els col·lectius perseguits pel règim francès (població jueva, comunistes, etc.). El que és encara més sorprenent és que el govern socialista (el Front Populaire), solidari amb les Brigades Internacionals, no estigués a l'altura, com a mínim, dels seus ideals de fraternitat. No acabem d'entendre com és que no hi va haver aquest suport de l'esquerra francesa cap a molt companys de lluita. Cal recordar que bona part dels resistents a França van sortir d'aquests camps de concentració. Un exemple d'aquesta confluència de lluites va ser Neus Català, exiliada a la Catalunya Nord, deportada al camp de Ravensbrück, testimoni directe del patiment d'aquesta generació de republicans. Ho recull en una novel·la biogràfica, *Un cel de plom*, publicada el 2012. Hem llegit uns quants fragments d'aquesta obra que ens ha permès relacionar dos episodis (salvant les distàncies) que no tenen el mateix tractament històric: l'exili republicà i la deportació de la població jueva. Ens ha fet pensar que, encara avui dia, la història es repeteix el sud d'Europa. Després de tot, la nostra actitud envers els migrants no dista tant de la de la població francesa fa vuitanta anys.

Al cap i a la fi, aquesta experiència ens ha aportat moltíssim. L'estudi d'aquest moment històric a través d'expressions artístiques ens ha permès no només adquirir una millor comprensió i representació d'aquests esdeveniments, sinó també reflexionar d'una manera personal sobre la transmissió de la memòria (tant individualment com en l'àmbit nacional).